

Bijlage 2

Voedselagenda in uitvoering: activiteiten en resultaten van het afgelopen jaar op de verschillende thema's

1. Hoe kan voedsel meer bijdragen aan de volksgezondheid?

Voeding speelt een belangrijke rol in het leven van consumenten en bij het ontstaan van voedingsgerelateerde ziekten en overgewicht. Gezonde en vitale medewerkers zorgen voor een hogere arbeidsproductiviteit. In het algemeen kan de Nederlandse bevolking voldoende voedingsstoffen tot zich nemen door te eten volgens de Schijf van Vijf.

Voeding binnen het preventiebeleid

Dit jaar is het interdepartementaal beleidsonderzoek (IBO) Gezonde Leefstijl gepubliceerd. Dit richtte zich op tabak, alcohol en overgewicht. Vanwege de relatie tussen een gezond voedingspatroon en het voorkomen van overgewicht is leefstijlbeleid sterk verbonden met ons integrale voedselbeleid. Het kabinet geeft in haar reactie aan dat het IBO-rapport een extra motivatie is om het huidige leefstijlbeleid voort te zetten. (TK 2016-201, 32793, nr. 240).

Onderdeel van dit leefstijlbeleid is het nationaal programma preventie (NPP). Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG) is een belangrijk programma om overgewicht bij jongeren te voorkomen. Doelstelling hiervan is dat er in 2020 een aantoonbare stijging van het percentage jongeren op het gezonde gewicht bereikt is en dat één miljoen kinderen en jongeren bereikt zijn via dit programma.

Voedingsinterventies worden tot nu toe vooral ingezet ter preventie van chronische ziekten. Echter, er zijn in toenemende mate aanwijzingen dat met bepaalde (combinaties van) voedingsinterventies (en bewegen), voeding ook een bijdrage kan leveren aan klachtenvermindering bij (chronische) ziekte. De minister van VWS geeft hierom in het najaar van 2016 opdracht aan ZonMw (Zorgonderzoek Nederland) om een kennissynthese hierover uit te voeren. Doel van deze kennissynthese is om de beschikbare wetenschappelijke kennis en praktijkervaringen te verzamelen en de potentie van de inzet van voeding als complementaire interventie bij de curatieve zorg vast te stellen.

Gezonder aanbod

We zien gelukkig meer en meer initiatieven die bijdragen aan het makkelijker maken van de gezonde keuze. Verschillende supermarkten geven bijvoorbeeld op het schap met kleuren aan wat de gezondere of minder gezonde keuze van producten is, realiseren 'gezonde kassa's', stoppen met het verkopen van extreem grote portieverpakkingen of verscherpen hun beleid om marketing voor ongezonde producten richting kinderen te vermijden. De boodschap dat groente en fruit gezond zijn, wordt extra kracht bijgezet met een Actieplan Groente en Fruit vanuit de sector, dat aansluit op bestaande initiatieven en instrumenten. Zo is de groentecampagne 'Eet meer ons' van het Voedingscentrum gelanceerd en kan de sector met eigen acties gebruik

maken van lopende publieke initiatieven zoals het project ‘Groente, zet je tanden erin...’, vanuit de aanpak van Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG).

Zoals afgesproken in het Akkoord Verbetering Productsamenstelling blijft het bedrijfsleven inzetten op sector-brede afspraken om de hoeveelheid zout, verzadigd vet en calorieën (suikers) te reduceren. Dit wordt de komende jaren uitgebreid naar meer productcategorieën. Voor de productcategorieën waar al afspraken over zijn gemaakt, worden waar mogelijk verdergaande reducties gesteld. Op dit moment wordt onderzocht in welke sectoren en productgroepen nog grotere verbeterstappen gezet kunnen worden en waar nog technologische beperkingen zitten die opgelost moeten worden.

Tijdens het Nederlandse voorzitterschap van de EU was deze verbetering van voedingsproducten één van de speerpunten van de minister van VWS. Bij de gezamenlijk met het ministerie van EZ georganiseerde conferentie hierover is een *Roadmap for Action on food product improvement* aangenomen. Dit is gedaan door een unieke combinatie van 22 lidstaten plus Noorwegen en Zwitserland, vier Europese sectororganisaties en vier Europese gezondheidsorganisaties.¹ Met het aannemen van raadsconclusies op 17 juni jl. is door de ministers van Volksgezondheid een versterkte gezamenlijke aanpak voor productverbetering op EU-niveau onderschreven en op de EU-agenda verankerd.

De komende tijd wordt in Europees verband en samen met het bedrijfsleven gewerkt aan voorstellen voor mogelijke criteria voor de hoeveelheden zout, verzadigd vet en toegevoegd suiker in diverse productgroepen en aan de verbeteringen van de monitoring op dit vlak. Elke lidstaat zal uiterlijk eind 2017 een nationaal plan voor productverbetering hebben. Het bereiken van 10% reductie van toegevoegde suikers in producten in 2020 is een afspraak van de lidstaten die hier onderdeel van moet zijn. De afspraken met het bedrijfsleven om de samenstelling van producten te verbeteren (minder zout, verzadigd vet en suiker) zetten we op nationaal en Europees niveau door. Aan het eind van dit jaar wordt u separaat door de minister van VWS geïnformeerd over de voortgang en ontwikkelingen van de nationale en Europese inzet op productverbetering.

Ook is door VWS en EZ een extra impuls gegeven aan de Europese aanpak van antibioticaresistentie bij zowel mensen als dieren.² Alle lidstaten moeten in 2017 een nationaal ‘one-health’ actieplan hebben om antimicrobiële resistentie terug te dringen. De minister van VWS geeft al enige tijd – vooral ook in haar internationale contacten met landen als VS, Canada, Verenigd Koninkrijk, Zweden, China, Brazilië, Rusland en India, maar ook met de WHO - hoge prioriteit aan het bestrijden van antibioticaresistentie. Op een speciale bijeenkomst van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties

---

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/formulieren/2016/02/22/roadmap-for-action-on-food-product-improvement>

² TK: TK 2015-2106, 21501-31, nr. 406

op 21 september 2016 heeft de minister nogmaals op een internationale podium aandacht gevraagd voor het bestrijden van antibioticaresistentie.

De ontwikkeling van productinnovaties voor nieuwe, gezonde producten gemaakt van of met groenten of plantaardige eiwitten, wordt actief ondersteund via de Topsectoren en met de gerichte inzet van middelen vanuit de Voedselagenda.

Via het Nationaal Actieplan Groente en Fruit zal de boodschap dat groente en fruit gezond zijn krachtiger bij de consument onder de aandacht worden gebracht. Hiervoor zal het bedrijfsleven een plan opstellen, waarmee een ambassadeur, met steun van een regieteam, vanuit bedrijfsleven en met medefinanciering van de overheid aan de slag gaat.

In de horeca en catering wordt ook een belangrijke bijdrage geleverd om meer gezondere en duurzamere keuzes aan te bieden. Initiatieven als Dutch Cuisine en de stichting Variatie in de Keuken laten zien wat mogelijk is om het menu in de horeca gezonder en duurzamer te maken, onder andere meer groenten op het bord, kleinere porties, minder vlees en minder zoute, vette en zoete gerechten. Het belang van een gezonder aanbod in horeca en catering is groot, wij sporen deze partijen aan deze inzet door te zetten. Samen met de stichting Dutch Cuisine willen wij vanuit de Voedselagenda de beweging naar gezondere menu's in catering en horeca stimuleren en de uitvoering van de Green Deal Verduurzaming Voedselconsumptie versterken, onder meer door ondersteuning bij het opzetten en uitvoeren van een aantal specifieke projecten.

Informatievoorziening aan de consument

In het actieplan etikettering van levensmiddelen heeft de minister van VWS, mede naar aanleiding van het onderzoek door de Consumentenbond 'Gesjoemel met eten', opnieuw benadrukt dat heldere regelgeving, correcte naleving en strenge handhaving hierop essentieel zijn. De consument wil immers weten wat hij koopt en wat hij eet. De informatie moet correct en niet misleidend zijn. Ook in de komende periode is de inzet van de NVWA naast voedselveiligheid gericht op het voorkomen van misleiding en voedsel fraude.

De informatie op het etiket moet gebaseerd zijn op heldere en eenduidige regelgeving die veelal Europees wordt vastgelegd. De bescherming van de volksgezondheid staat voorop naast eerlijkheid in de handel en de keuzevrijheid voor de consument. De NVWA ziet toe op de naleving van etiketteringsverplichtingen.

Op etiketten staan, al dan niet verplicht, vaak waarschuwingen om de consument erop te wijzen dat veilig bewaren, behandelen en bereiden van bepaalde levensmiddelen essentieel is om eventuele voedselinfecties te voorkomen. In de afgelopen twee jaar heeft het Voedingscentrum met een voedselveiligheids campagne het belang van veilig bewaren, bereiden en

behandelen van levensmiddelen bij de consument onder de aandacht gebracht. Continue aandacht hiervoor is nodig om dit bewustzijn niet te laten wegzakken. Ook het komend jaar volgt een nieuwe voedselveiligheidscampagne. Verder wordt het verplichte waarschuwingsetiket op pluimveevlees gemoderniseerd en verkend wordt of deze verplichting kan worden verbreed naar andere vlees- en visproducten. Begin 2017 informeert de minister van VWS u over het resultaat.

Informatievoorziening via het etiket blijft, maar wij spelen ook in op ontwikkelingen die het mogelijk maken dat de consument op andere, eenvoudige manieren de juiste informatie over voeding en voedsel kan krijgen. Digitale middelen zoals apps bieden flexibiliteit en de mogelijkheid voor consumenten om naar eigen behoefte informatie te selecteren. In het actieplan etikettering van levensmiddelen heeft de minister van VWS aangekondigd dat een 'voedings-app' wordt ontwikkeld met informatie over de productsamenstelling en voedingswaarde. Met deze voedings-app kan de consument daardoor op eenvoudige wijze haar eigen (gezondere) voedingskeuzes maken (bijvoorbeeld op zout, vet, suiker of allergenen).

De minister van VWS heeft aangekondigd dat het Vinkje niet op de huidige wijze gecontinueerd gaat worden, maar dat naar een alternatieve invulling wordt gekeken. Het Vinkje wordt onvoldoende begrepen en het Vinkje staat niet op alle producten. Momenteel wordt beoordeeld of een alternatief logo naast de ontwikkeling van de voedingsapp mogelijk en nuttig kan zijn. De minister heeft hiertoe een advies gevraagd aan het RIVM. Eind van dit jaar wordt de Kamer geïnformeerd over de uitkomsten van de studie en het besluit voor een eventueel vervolg.

De staatssecretaris van EZ maakt afspraken met het bedrijfsleven om ervoor te zorgen dat via een of meerdere digitale apps informatie over herkomst van producten en wijze van productie beschikbaar komt. Consumenten moeten erop kunnen vertrouwen dat het voedsel dat zij op tafel zetten veilig en gezond is en een betrouwbare herkomst heeft. Transparantie en het nemen van verantwoordelijkheid door alle spelers in de gehele voedselketen zijn hiervoor noodzakelijk. Ketenpartijen zijn primair verantwoordelijk voor het borgen van veiligheid, integriteit en kwaliteit van hun producten.

Voor alle partijen (tot en met de consument) moet door de keten heen informatie beschikbaar en toegankelijk zijn over de samenstelling en herkomst van levensmiddelen. Voor de kwaliteit van de informatievoorziening is een goede database met alle informatie over producten cruciaal. Wij hebben het bedrijfsleven aangespoord deze informatie bijeen te brengen. Het bedrijfsleven heeft inmiddels aangegeven te werken aan een kwaliteitsslag en bundeling van de data. Wij verwachten dat hier in de komende maanden significante stappen worden gezet.

Om de transparantie binnen de voedselketen te vergroten heeft de staatssecretaris van EZ met de Alliantie Verduurzaming Voedsel (AVV) in februari 2016 onder andere afgesproken dat er een ordening van ‘solide’ keurmerken gerealiseerd zou worden op basis van een set van objectieve kwaliteitscriteria. Met deze keurmerken kunnen consumenten(organisaties), bedrijven en overheid duurzame voedselkeuzes maken. Milieu Centraal heeft, in overleg met stakeholders, een beoordelingssystematiek ontwikkeld. De definitieve ordening van ‘solide’ keurmerken op voedselproducten is eind oktober jl. uitgebracht.³ Iedere twee jaar wordt een nieuwe ordening gepubliceerd.

Het Voedingscentrum

Het Voedingscentrum communiceert met betrouwbare informatie over gezonde en duurzame voeding (Schijf van Vijf). In 2016 heeft het Voedingscentrum zijn voorlichting aangepast op basis van de nieuwe Richtlijnen Goede Voeding van de Gezondheidsraad. Hierbij lag de focus op de ontwikkeling van de vernieuwde Schijf van Vijf en de introductie van het beeldmerk Schijf van Vijf. Grote groepen mensen staan hiervoor open en zijn op zoek naar betrouwbare informatie over gezond eten en handvatten voor verbetering van hun eetpatroon. In 2017 bouwt het Voedingscentrum voort op het succes van de lancering van de Schijf van Vijf en richt zich op het op maat maken van voedingsvoorlichting. Om de consument meer handvatten te bieden, zal het Voedingscentrum in de komende tijd meer praktische, op de individuele consument gerichte adviezen verstrekken. Door bijvoorbeeld visueel zichtbaar te maken hoeveel klontjes suiker in bepaalde frisdranken zitten, wordt de consument zich meer bewust van de inhoud van de producten.

In de nieuwe Schijf van Vijf wordt rekening gehouden met ecologische houdbaarheid, waardoor de samenhang van het voedselbeleid wordt versterkt. Tenslotte intensificeert het Voedingscentrum de voorlichting die is gericht op het eten van meer groenten en fruit (met de groenten-teller).

Voedseleducatie

Jong geleerd is oud gedaan: met de aanpak ‘Jong Leren Eten’ geven de staatssecretarissen van EZ en VWS in samenhang met het al lopende programma Gezonde School, een extra impuls aan de bewustwording over voedsel door het proeven, beleven en ervaren ervan. Door voor scholen het landelijke én lokale aanbod aan mogelijke activiteiten overzichtelijk, laagdrempelig en meer toegankelijk aan te bieden, kan het aantal scholen en leerlingen dat structureel aandacht geeft aan voedsel aanzienlijk worden vergroot. U bent hierover geïnformeerd met de brief van 30 september jongstleden.⁴

---

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2016 – 2017, 31 532, nr. 170.

⁴ TK 2016 – 2017, 31532-169

Een belangrijke pijler van de Gezonde School aanpak is de Gezonde Schoolkantine. In opdracht van het ministerie van VWS leert de Gezonde School brigade van het Voedingscentrum kantinehouders van scholen en sportverenigingen over gezonde voeding. Het streven is dat alle schoolkantines deelnemen aan de Gezonde Schoolkantine aanpak. Ook via het convenant JOGG wordt blijvend gewerkt aan het betrekken van meer gemeenten bij dit programma, in 2020 moet er een aantoonbare stijging van het gezonde gewicht bereikt zijn en moeten één miljoen kinderen en jongeren bereikt zijn via dit programma.

Voedselveiligheid en voedsel fraude

Tot slot is een basisvoorwaarde dat voedsel veilig moet zijn. Goede (Europese) regelgeving en stevig toezicht en effectieve handhaving beogen het huidige niveau van voedselveiligheid te behouden. Dit vergt een voortdurende inzet van het bedrijfsleven en de overheid (NVWA). De primaire verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij het bedrijfsleven, die dit via private kwaliteitssystemen vorm kan geven. In dit verband is het van belang dat de NVWA de eerste private kwaliteitssystemen heeft geaccepteerd (zie ketenborging.nl). Met het bedrijfsleven wordt verder verkend hoe private kwaliteitssystemen en overheidstoezicht elkaar optimaal kunnen aanvullen en versterken. Binnenkort wordt u geïnformeerd over het plan NVWA 2020 en de benodigde extra impuls die hiervoor in de komende tijd noodzakelijk is.

De inzet van de NVWA op voedsel fraude is in de afgelopen periode versterkt. Onderdeel hiervan zijn de opsporing van voedsel fraude door de opsporingsdienst NVWA-IOD, de opleiding van inspecteurs om nog beter de administratie van bedrijven te kunnen onderzoeken, de verhoging van bestuurlijke boetes en een nadere verkenning met relevante partijen van wat nodig is om de eigen verantwoordelijkheid in de keten te versterken en de transparantie te verhogen.

2. *Hoe kan Nederland zijn koploperspositie versterken teneinde de meest duurzame voedselproducent van de wereld te zijn?*

De mondiale vraag naar voedsel zal de komende decennia nog sterk toenemen, terwijl de voedselvoorziening nu al enorm veel vraagt van de draagkracht van de aarde. Wereldwijd is de voedselproductie en –consumptie verantwoordelijk voor ongeveer een derde van alle klimaatbelasting en neemt de biodiversiteit in agrarische gebieden sterk af. Tegelijk ondervindt het voedselsysteem zelf ook de gevolgen van de klimaatverandering en de achteruitgang van de biodiversiteit, omdat hierdoor de bodemvruchtbaarheid negatief wordt beïnvloed, de waterhuishouding wordt ontregeld, natuurlijke ziekte- en plaagwering achteruit gaat, bestuiving van gewassen problematisch wordt en het bestaande voedselsysteem onder druk komt te staan. De landbouw kan echter ook oplossingen bieden voor het beperken van klimaatverandering bij een sterk groeiende voedselproductie en –consumptie.

In de onlangs uitgebrachte *Balans voor de Leefomgeving* schrijft het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) dat de ammoniakuitstoot, de verontreiniging van oppervlaktewater en de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen dermate hoog blijven dat het halen van de doelen van natuur- en waterkwaliteit vrijwel onmogelijk is. De Nederlandse landbouwsector is per eenheid product milieuefficiënt, maar loopt door de omvang en aard van de landbouwproductie tegen milieugrenzen aan. De grensoverschrijdende ecologische voetafdruk van de sector blijft hoog; de afname van de milieudruk in Nederland stagneert. Tegelijkertijd staat de inkomenspositie en het financieringsmechanisme van boeren steeds meer onder druk.

De productie en consumptie van voedsel vindt plaats in een open, internationale omgeving. In de recente exportbrief⁵ heeft de staatssecretaris van EZ nieuwe accenten voor het exportbeleid aangegeven: de export van agrarische producten zal sterker gericht worden op unieke, hoogwaardige en onderscheidende producten die duurzaam tot stand gebracht zijn. Nederland streeft ernaar op duurzame wijze grondstoffen te betrekken en haar agrarische productie en agrokennis en -innovatie wereldwijd te blijven exporteren. Het versterken van het verdienvermogen van de agrofood-sector in een internationale context waarin doorgaans lagere standaarden op het gebied van milieu en dierenwelzijn worden gehanteerd dan we in Nederland gewenst vinden, is en blijft een kernopdracht voor het voedselbeleid.

Uw Kamer wordt op korte termijn separaat geïnformeerd over het thema duurzame veehouderij, als reactie op het advies van de SER *Versnelling duurzame veehouderij* van 25 oktober jl. De ambitie van het kabinet is een veehouderij waar de risico's voor de volksgezondheid goed beheerst zijn, en het dierenwelzijn centraal staat, duurzaam geproduceerde grondstoffen en duurzame energie worden gebruikt, emissies naar het milieu vergaand zijn verminderd zodat wordt voldaan aan de (Europese) milieudoelen, en de overlast voor de omgeving en de samenleving tot een minimum is teruggebracht.

Klimaat en energie

Het klimaatakkoord van Parijs heeft mondiale afspraken vastgelegd over onder meer het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen. Deze worden in de komende jaren doorvertaald naar nationaal niveau. Voor de agrofoodsector in Nederland betekent dit de uitdaging om te komen tot verdergaande innovatie en het klimaatvriendelijker maken van de voedselketens. Dit vraagt maatregelen op het primaire bedrijf en in de rest van de keten, en een ander consumptiepatroon met een hierbij passend verdienmodel. Door de opname van landgebruik en bossen in de recente wetgevende voorstellen van het EU-klimaatpakket, kunnen maatregelen door

---

⁵ TK 2016-2017, 33625, nr. 227

de landbouw, zoals het vastleggen van koolstof in de bodem, afrekenbaar gaan bijdragen aan de reductie van CO₂-uitstoot.

De staatssecretaris van Economische Zaken verwacht van de land- en tuinbouw ambitieuze plannen en acties in de eigen sectoren en ketens. Bezien wordt hoe deze kunnen worden gefaciliteerd, onder meer via kennis- en innovatiegelden vanuit de topsectorenaanpak. Met de glastuinbouwsector zijn afspraken gemaakt over de reductie van CO₂-uitstoot in 2020 en het integrale pakket maatregelen waarmee dit kan worden behaald. De ontwikkelde kennis, teelt- en kasconcepten en systeeminnovaties, bieden kansen, ook internationaal. De al eerder ingezette energietransitie in de glastuinbouw zal ook de komende jaren voortvarend doorgezet worden met als doel om in 2050 klimaatneutraal te kunnen produceren. Daarnaast verkent EZ wat nodig is om de overige primaire landbouwsectoren al in 2030 energieneutraal te laten opereren, waarna zij zo mogelijk netto energieleverend kunnen worden.

De klimaatafspraken zullen vooral een uitdaging betekenen voor de veehouderij waar verdere reductie van de uitstoot van broeikasgassen (methaan en lachgas) noodzakelijk is. Op de recent gehouden Nationale Klimaatop presenteerde de 'Duurzame Zuivelketen' (een gezamenlijk initiatief van NZO en LTO) haar voornemen om, ondanks de forse groei in de sector, te werken aan 20% reductie van CO₂-uitstoot in 2020 ten opzichte van 1990. Na 2020 wil men naar steviger doelen.

De Nederlandse levensmiddelensector (FNLI) legde tijdens deze Top samen met leden, ketenpartners en stakeholders de basis voor een klimaatactieplan. Als energie-intensieve sector zal men zelf de omslag moeten maken en de CO₂-emissie vergaand moeten beperken bij zowel het eigen energieverbruik als in transport en logistiek van voedsel. De energieagenda die door de minister van EZ naar uw Kamer wordt gezonden, zal hierop in algemene zin nader ingaan. Verder heeft de voedselverwerkende industrie ook een belangrijke regierol bij de transitie in de hele keten: van klimaatbewuste productie en grondstoffenbeleid tot klimaatbewuste consumptie. De staatssecretaris van EZ zal met hen in gesprek gaan om te komen tot een dergelijke ketenaanpak.

Een actueel voorbeeld van innovatie uit het oogpunt van adaptatie (aanpassing aan de klimaatverandering) is het onlangs benoemde 'nationaal icoon' van de van recycled papier gemaakte afbreekbare Growboxx® plant cocoon. Met deze technologie kunnen gebieden die worden geteisterd door droogte, hitte en erosie worden beplant met minder waterverbruik tot wel 90% en kan de planter bovendien een productieve boom in combinatie met groenten beplanten. Ervaringen en kennis als deze kunnen worden benut op internationaal vlak, bijvoorbeeld via projecten in ontwikkelingslanden via het mondiale netwerk 'Climate Smart Agriculture'.

Ecologisch houdbare voedselproductie

Biodiversiteit en ecologische systemen zijn onmisbare hulpbronnen voor voedselproductie. Zo zijn bestuivers en een gezonde bodem van cruciale betekenis voor de landbouw. Voor een ecologisch houdbare voedselproductie is een landbouwbedrijfsvoering nodig waarin een zorgvuldige omgang met natuur en biodiversiteit geïntegreerd is: een natuurinclusieve landbouw. In de praktijk worden dan de positieve effecten van natuur op de bedrijfsvoering optimaal benut en de negatieve effecten van de bedrijfsvoering op de natuur zo klein mogelijk gemaakt.

Voorbeelden zijn het gebruik van natuurlijke plaagbestrijders en natuurlijke ziekte- en plaagwering in de bodem in plaats van chemische gewasbeschermingsmiddelen, het stimuleren van natuurlijke bodemvruchtbaarheid in plaats van het gebruik van kunstmest, het aantrekken van wilde bestuivende insecten door bloemenranden, landbouwhuisdieren ruimte geven om hun natuurlijk gedrag te vertonen, het waterbergend en vocht leverend vermogen van de bodem optimaliseren, het gebruik van een kruidenrijk mengsel in het voer van koeien om de weerstand van de dieren te verhogen en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Door het vastleggen van CO₂ in de bodem kan bovendien een bijdrage aan de realisatie van klimaatdoelstellingen worden geleverd. In dialoog met stakeholders zal de staatssecretaris van EZ bezien hoe een duurzaam bodembeheer verder gestimuleerd kan worden en wat er voor nodig is om kansen in de komende periode te verzilveren.

Wij zetten in op het versnellen van verduurzaming van de gewasbescherming, onder meer door het uitvoeren van acties uit de maatschappelijke dialoog met stakeholders van februari jl. en de Green Deal Groene Gewasbeschermingsmiddelen. In 2018 zal dit hebben geleid tot een versnelde beschikbaarheid van laag-risicomiddelen op de markt.

Bestuivers van gewassen en planten hebben een cruciale rol in de productie van ons voedsel. Zij zorgen onder meer voor een grotere opbrengst van de door Nederlandse tuinders geteelde gewassen en daardoor voor efficiëntere productie van voedsel en een hogere kwaliteit. Zonder bestuiving zou de oogst 40% kleiner zijn, zo blijkt uit onderzoek. Daarom geeft de staatssecretaris van EZ op het onderdeel innovatie binnen de Voedselagenda prioriteit aan het in samenwerking met stakeholders en wetenschap opstellen van een zogenoemde bestuivingsstrategie voor Nederland. Het gaat om een aanpak die zich richt op duurzame gewasbescherming, nieuwe agrarische landschapsinrichting om biodiversiteit te stimuleren (zoals bloemen- en akkerranden) en op het stimuleren van een optimale imkerpraktijk (voor de honingbij).

De bedoeling is dat in meer EU-landen en ook mondiaal aan een dergelijke strategie wordt gewerkt, waarbij Nederland tot de voortrekkers behoort. Nederland lanceert in december 2016 op de tweejaarlijkse vergadering van de

leden van het Biodiversiteitsverdrag een 'Pollinators Coalition' van internationale koplopers op dit gebied. In 2030 zijn de populaties bestuivers in Nederland duurzaam beschermd.

Een belangrijke ontwikkeling betreft de aanpak van landbouw- en natuurgronden die gedegradeerd zijn doordat de ecologische functies van het landschap sterk achteruit zijn gegaan. Een voorbeeld hiervan zijn de activiteiten van *Commonland*, die door EZ worden ondersteund: landschapsherstel met een business case.

Circulaire voedsel economie

Het hoofdstuk 'Biomassa en voedsel' van het rijksbrede programma Circulaire economie gaat in op de relatie tussen circulaire economie en voedsel. Op verzoek van EZ heeft het Planbureau voor de Leefomgeving onderzocht wat er nodig is om de voedselketen meer circulair te maken. In het rapport *Voedsel voor de circulaire economie* identificeert het PBL hiervoor de volgende voorwaarden: duurzaam gebruik van hulpbronnen in Nederland en daarbuiten en optimaal gebruik van voedsel en reststromen.

Zoals aangekondigd in het programma neemt het kabinet het initiatief om te komen tot een grondstoffenakkoord met maatschappelijke partners. Dit akkoord zal verder worden uitgewerkt in transitieagenda's. In de aanloop naar een transitieagenda voor 'Biomassa en voedsel' zal met relevante partijen binnen de voedselketen worden verkend welke mogelijkheden er verder nog zijn om een circulair voedselsysteem te bevorderen. De aandachtspunten die PBL noemt in haar rapport zullen bij de gedachtevorming hierover betrokken worden.

Het vraagstuk van voedselverspilling en -verliezen wordt binnen de context van circulaire economie opgepakt. De Europese Commissie heeft dit onderwerp opgenomen in de Mededeling over de circulaire economie van 2 december 2015 en een actieplan gepresenteerd. Verder heeft de Europese Commissie een stakeholdersplatform opgericht waar gesproken gaat worden over verdere maatregelen voor de reductie van voedselverspilling en -verliezen.

Juni 2016 zijn onder Nederlands voorzitterschap de Raadsconclusies over voedselverliezen en -verspilling aangenomen (ST 10730/16). De discussie over voedselverspilling en -verliezen is met deze EU-aanpak verbreed naar de raakvlakken met landbouwbeleid, voedselzekerheid en ontwikkelingssamenwerking. Nationaal zetten wij deze Raadsconclusies om in de volgende actielijnen: 1. Monitoring, 2. Stimuleren van innovatie via de topsectoren Agri&Food en Tuinbouw en Uitgangsmaterialen, 3. Consumentenvoorlichting, 4. Verbetering begrip en regelgeving rondom houdbaarheidsdata, 5. Stimuleren van voedseldonatie, en 6. Europese en

mondiale agendering. Op elk van de genoemde actielijnen pleegt het kabinet concrete inzet, zoals weergegeven in diverse brieven aan uw Kamer.⁶ Hiermee is aan motie 25132-932 voldaan.

Organisatie van de voedselketen

De voedselketen bestaat uit groot aantal relatief kleine aanbieders in de vorm van boeren en tuinders en een beperkt aantal afnemers uit de levensmiddelenindustrie en detailhandel. Voor bepaalde producten zijn boeren en tuinders prijsnemer. Meer samenwerking met het oog op innovatie en duurzaamheid tussen producenten kan helpen de verkoopmacht van aanbieders te vergroten en daardoor de positie van de boer in de keten te versterken. Ook de overheid kan een steuntje in de rug geven: zo heeft de staatssecretaris van EZ het traditionele kwekersrecht van telers verdedigd tegen het oprukkende octrooirecht in de plantenveredeling.

Zeer onlangs presenteerde oud-minister Veerman de bevindingen van de Agricultural Markets Task Force (AMTF). Het rapport bevat aanbevelingen ter verbetering van de positie van de Europese boer in de voedselketen. De aanbevelingen pleiten onder meer voor meer markttransparantie, het faciliteren van het gebruik van risicobeheersinstrumenten, het afdwingbaar maken van geschreven contracten, betere toegang voor de producent tot financiële middelen, kaderregelgeving om oneerlijke handelspraktijken tegen te gaan en het versterken van de samenwerking onder landbouwers door de regels van producentenorganisaties en die van EU-mededingingsregels te verduidelijken. Bezien zal worden of dit aanknopingspunten oplevert voor nieuw beleid dat agrarische markten kan stabiliseren.

Het kabinet heeft vorig jaar in zijn reactie op het WRR voedseladvies aangegeven dat de minister van EZ de *Beleidsregel Mededinging en Duurzaamheid* wil aanpassen om daarmee ruimte te bieden aan duurzaamheidsinitiatieven. Inmiddels is een nieuwe Beleidsregel gepubliceerd.⁷ Verder heeft de minister van EZ aangekondigd dat hij een wetsvoorstel zal opstellen waarmee duurzaamheidsinitiatieven algemene gelding gegeven kan worden.⁸ Duurzaamheidsinitiatieven kunnen hierdoor naar verwachting vaker doorgang vinden.

Duurzame voedselconsumptie.

Ook in de samenleving wordt steeds meer onderkend dat de consumptie van vlees en zuivel een fors beslag op het klimaat legt. Veel mensen willen vanwege gezondheids- en/of duurzaamheidsmotieven minder vlees en zuivel en meer plantaardig eten. Door verandering van voedingspatronen kan een belangrijke slag in de verduurzaming van de voedselconsumptie gemaakt worden: meer consumptie van groente en fruit, minder dierlijke eiwitten,

---

⁶In de brief aan uw Kamer van 18 augustus 2016 (Kamerstukken II 2015-2016, 31 532 nr. 165) en de brief van 19 oktober 2016, Tweede Kamer 2015-2016, 33625, nr. 233 zijn de meest recente ontwikkelingen en acties op dit vlak gemeld.

⁷Staatscourant van 5 oktober 2016

⁸Tweede Kamer, 2015-2016, 30196-463

meer eten van het seizoen en minder producten die van ver worden aangevoerd. Er is naast een vraagstimulering (bewustwording) bij de consument behoefte aan nieuwe smakelijke en aantrekkelijke producten die aan deze vraag tegemoet komen en deze vraag verder kunnen vergroten.

Een samenwerkingsverband van aanbieders, producenten en leveranciers van duurzame plantaardige eiwitproducten en relevante kennispartners heeft deze zomer het initiatief genomen voor een 'Green Protein Alliance' (GPA), die zich als doel heeft gesteld de consumptie van plantaardige eiwitten omhoog te brengen. Het ministerie van EZ geeft in de beginfase financiële ondersteuning en neemt actief deel aan de GPA. Om de consument aan te moedigen meer plantaardige producten te consumeren, zijn nieuwe, innovatieve initiatieven nodig, waarbij de focus ligt op regionaal geproduceerde plantaardige eiwitten, verwerkt in nieuwe aansprekende voedselproducten die via korte en transparante ketens hun weg vinden naar de consument. Vanuit de intensivering Voedselagenda zullen MKB'ers met een SBIR (Small Business Innovation and Research Programme) worden aangemoedigd hun idee op haalbaarheid te toetsen en door te ontwikkelen tot een marktrijp product. Daarnaast werken bedrijfsleven, NGO's en de rijksoverheid aan een IMVO-convenant duurzame eiwitten.

De Alliantie Verduurzaming Voedsel (AVV) stelt zich ten doel dat al het voedsel dat via supermarkten, horeca of catering aan de Nederlandse consument wordt aangeboden steeds duurzamer wordt geproduceerd en gedistribueerd aan de hand van de negen verduurzamingsthema's van de AVV. Verduurzaming van de vleesketen is een speerpunt voor de Alliantie, naast die van groente- en fruitsectoren. Voor de productgroep AGF en vlees zijn de prioriteiten (zogenoemde 'hotspots') voor verdere verduurzaming vastgesteld, voor andere productgroepen zal dit eveneens gebeuren. De Monitor duurzaam voedsel liet in 2015 wederom een stijging zien in de bestedingen aan duurzaam voedsel.

Het vergroten van transparantie kan de verduurzaming in de voedselketen aanjagen. De beschikbaarheid van informatie, bijvoorbeeld via keurmerken, kan consumenten en producenten stimuleren naar een hogere standaard toe te werken. Informatie over de herkomst van producten en de productiewijze maakt de consument beter bewust waar het eten vandaan komt en geeft de producent een gezicht. Informatie over de 'true price' geeft alle ketenpartijen tot en met de consument inzicht in de externe effecten van aankopen en maakt voor producenten de kwetsbaarheden in het productieproces inzichtelijker. Op al deze terreinen zijn belangrijke ontwikkelingen gaande. Het onderzoek over *true pricing* zal binnen enkele maanden verschijnen.

Samengevat luidt het antwoord op de vraag hoe Nederland zijn koploperspositie kan versterken daarmee: door meer onderscheidend te zijn op kwaliteit en duurzaam produceren en daar de export ook sterker op te richten, door te blijven innoveren, de kennisbasis te behouden en te zorgen

dat het onderwijs is ingericht op de toekomst, en door omstandigheden te creëren waardoor verschillende productiesystemen in Nederland naast elkaar bestaan en van elkaar kunnen leren (duurzaam intensief, naast biologisch en natuurinclusief).

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

De Europese Commissie zal met een Mededeling komen over de toekomst van het GLB. In de aanloop naar deze discussie hierover in de Landbouwraad wordt de gedachtenvorming over een omslag naar een landbouw- en voedselbeleid mede gevoed door waardevolle bijdragen van verschillende kennisinstellingen. Wageningen Economic Research (voorheen LEI) heeft in opdracht van de staatssecretaris van EZ verschillende scenario's in beeld gebracht. In aanvulling daarop heeft Wageningen Economic Research het position paper 'Towards a Common Agricultural and Food Policy' uitgebracht. Daarin worden interessante aanbevelingen gedaan voor een omslag naar een beleid waarin voedsel en consument meer centraal komen te staan.

3. *Hoe borgen we dat het voedselsysteem voldoende veerkrachtig is om schokken op te vangen?*

Onze voedselvoorziening is kwetsbaar voor geopolitieke, economische en klimatologische schokken. Het is belangrijk een goed zicht te hebben welke wereldwijde trends en ontwikkelingen handelsstromen beïnvloeden en welke consequenties die trends kunnen of zouden moeten hebben voor het handelsbeleid maar ook voor onze inzet op het beleid voor kennis en ontwikkelingssamenwerking hier en elders in de wereld. Op korte termijn verwachten wij over deze vragen een studie van het Den Haag Centrum voor Strategische Studies (HCSS). Naar de 'robuustheid' van het voedselsysteem zijn de afgelopen jaren meer onderzoeken uitgevoerd. Wij zullen op basis hiervan nader bezien hoe de kwetsbaarheid in de voedselvoorziening binnen de EU zo nodig kan worden verminderd, waar voor de voedselvoorziening kansen en risico's zijn en hoe wij hierop beter kunnen anticiperen.

Natural Capital Protocol

Uitgangspunt voor Nederland hierbij is dat wij op duurzame wijze grondstoffen willen kunnen blijven betrekken en onze agrarische productie en agrokennis wereldwijd willen blijven inzetten. Een mooi aanknopingspunt hiervoor vormt het recent gepubliceerde *Natural Capital Protocol* met de bijbehorende Sector Guide Food & Beverages.⁹ Met behulp van dit kader kan inzichtelijk worden gemaakt wat de belangrijkste afhankelijkheden en impacts van bedrijven in de voedingsmiddelensector zijn. Momenteel werken partners uit het Nederlandse bedrijfsleven aan een doorvertaling hiervan voor MKB-bedrijven in de levensmiddelenbranche, gericht op praktische

---

⁹ Het Natural Capital Protocol is een gestandaardiseerd kader waarmee bedrijven hun afhankelijkheid van en impact op natuurlijk kapitaal inzichtelijk kunnen maken. Het is voor en door bedrijven ontwikkeld en onder meer voor de voedingsmiddelensector verder geconcretiseerd in een sectorhandreiking. Zie: naturalcapitalcoalition.org/protocol

handvatten. De eerste resultaten hiervan zullen in november van dit jaar worden gepresenteerd op een internationale conferentie in Den Haag.¹⁰

Regionale teelt en afzet van eiwitgewassen

In de brief aan uw Kamer van de staatssecretaris van Economische Zaken van 19 mei 2016¹¹ is uitgebreid ingegaan op de regionale teelt en afzet van eiwitgewassen (antwoord 83). Algemeen blijkt het lastig om vanuit de goede initiatieven die er nu zijn, vaak op lokale schaal, tot betekenisvolle marktinnovaties te komen in de hele keten. De Green Deal Soja in Nederland is van start gegaan met als doel het vormen van een nieuwe keten, inclusief de afzet van Nederlandse soja en de verdere ontwikkeling en verspreiding van kennis om de gewassen en productie hiervan verder te kunnen optimaliseren. De Green Deal Soja is gericht op het realiseren van een schaa sprong van de huidige paar honderd hectare naar een productieareal voor soja van minimaal 10.000 hectare per jaar.

Veredeling en biotechnologie

Op het vlak van innovaties in de (landbouw)biotechnologie gaan de mondiale ontwikkelingen razendsnel. Recent ontving de staatssecretaris van EZ een brief van de Eurocommissaris van SANTÉ, waarin hij meldt dat hij het ‘wetenschappelijk adviesmechanisme’ (breed onafhankelijk wetenschappelijk advies van hoge kwaliteit) vraagt om een nota in de eerste helft van 2017 over nieuwe technieken in de plantenteelt, dierhouderij en bij bepaalde agro-food-toepassingen. De Commissaris geeft aan dat dit onderdeel is van een brede reflectie over hoe de EU voordeel kan halen uit innovatie in de voedings- en landbouwsector, en tegelijkertijd kan zorgen voor een hoge mate van bescherming van de menselijke en dierlijke gezondheid en van het milieu. Hij schrijft tevens een openbaar debat met alle belanghebbenden noodzakelijk te vinden om het vertrouwen van de burger in het veilige gebruik van moderne biotechnologie te versterken en dit debat in de loop van 2017 op gang te brengen. Wij steunen dit van harte en zullen onze bijdrage hieraan leveren. Overigens is het daarnaast van groot belang dat er op korte termijn duidelijkheid komt over de toepassing van nieuwe plantveredelings technieken in relatie tot de regelgeving voor genetisch gemodificeerde organismen.

Voedselzekerheid

Het beleid voor de internationale inzet op de Global Goals is verwoord in de brief aan uw Kamer *Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid* van november 2014. Deze inzet is complementair aan het voedselbeleid, met focus op het uitbannen van honger, ondervoeding en duurzame ontwikkeling van de lokale kleinschalige voedsellandbouw. Onlangs bent u geïnformeerd over de voortgang¹². Het kabinet heeft daarbij aangegeven dat zij het

---

¹⁰ De conferentie Natural Capital: Let's talk business (23-25 november 2016) is een initiatief van Platform Biodiversiteit, Ecosystemen en Economie. Dit platform is een samenwerking tussen VNO-NCW en IUCN Nederlands Comité, ondersteund door het Ministerie van Economische Zaken.

¹¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2015 – 2016, 31532 -162.

¹² TK 2016-2017, 33625, nr. 233

Nederlandse bedrijfsleven wil faciliteren om een bijdrage te leveren aan het uitbannen van honger en ondervoeding in ontwikkelingslanden.

Lokaal voedselbeleid

Wereldwijd, maar ook in de EU en in Nederland stellen steden zich steeds actiever op ten aanzien van de vormgeving en werking van het grootstedelijke voedselsysteem. Streekproducten, stadslandbouw en allerlei andere vormen van ‘ketenverkorting’ zijn sterk in opkomst. We zien interessante pioniersacties, misschien nog beperkt in omvang, maar met een belangrijk signaal: van ‘Brood uit de zee’ (gezouten met Oosterschelde water (met zoutreductie) en gebakken van lokaal geteelde tarwe) tot ‘Herenboeren’ (waar huishoudens in een coöperatie gezamenlijk bepalen welke producten voor hen door een boer worden geproduceerd en/of geteeld) en Meat.nl (een netwerk bedoeld om de ontwikkeling en afzet van duurzame vleesconcepten te versnellen).

Steden kunnen een belangrijke rol spelen bij het ontwikkelen en in de praktijk brengen van integraal voedselbeleid. Tegen deze achtergrond hebben twaalf steden het initiatief genomen om samen met de ministeries van EZ en BZK en samen met hun partners uit het bedrijfsleven een City Deal ‘Voedsel op de Stedelijke Agenda’ te ontwikkelen. In dit verband: de Floriade 2022 heeft als thema *Feeding the city*.

1. Kennis en Innovatie

Ook in de Nationale Wetenschapsagenda, waarin de nationale prioriteiten op wetenschappelijke kennisontwikkeling zijn neergelegd, is volop aandacht voor voedsel. In dit kader is met brede betrokkenheid van kennisinstellingen en bedrijfsleven de route ‘Duurzame productie van gezond en veilig voedsel’ opgesteld. Veel betekenis hebben ook systeeminnovaties die binnen specifieke ketens van de grond komen, zoals de melkveehouderij (Courage) en de glastuinbouw (Sign).

De projecten die in de Topsector Agri&Food worden uitgevoerd binnen de roadmaps Consument en Keten, Hoogwaardige producten, Voeding&Gezondheid en Voedselveiligheid sluiten vooral aan op het onderdeel volksgezondheid uit de voedselagenda. De versterking van een ecologisch, duurzaam en klimaatbestendig voedselsysteem vindt vooral plaats met de projecten uit de roadmaps Duurzame Veehouderij en Robuuste Plantaardige productie. Aan een robuust en veerkrachtig voedselsysteem wordt vooral gewerkt met projecten uit de roadmaps Biobased Economy, Hoogwaardige producten en High Tech to Feed the World. De maatschappelijke uitdagingen zijn bij de Topsector Tuinbouw en Uitgangsmaterialen vertaald in vijf thema’s, passend in de prioriteiten van de voedselagenda. Om baanbrekende innovaties mogelijk te maken, die voor een groot deel van nieuwkomers komen, is dit najaar een call opengesteld om te

komen tot een Seed Capital fonds dat starters in innovatieve voedselproductie en voedselproducten ondersteunt.

Wageningen Research heeft een sterke positie als onderzoeksorganisatie voor agro, biobased, natuur en voeding & gezondheid. Door het verplaatsen van het onderzoek van voedsel (technologie), voeding en gezonde voeding van TNO naar Wageningen Research ontstaat een nog sterker Nederlands onderzoekscentrum voor voedselinnovatie. Ook industriële partijen, recent Unilever, besluiten om hun R&D-activiteiten op het gebied van voedsel over te brengen naar de campus van Wageningen UR. Dit zal een bundeling en versterking geven van het innovatie-ecosysteem op de campus. Een voorbeeld van samenwerking tussen de industrie en wetenschap is de beoogde oprichting van het Advanced Research Centre Sustainable Food. Dit centrum richt zich op innovaties in duurzame, gezonde en veilige voedselproductie. De gemeente Ede, een aantal levensmiddelenbedrijven en Wageningen Universiteit werken aan de realisatie van het World Food Center (WFC). Het WFC wordt een centrum voor bedrijven, consumenten en kennisinstellingen waar nieuwe ontwikkelingen op het gebied van voedselonderzoek en innovaties worden getoond.

Voor een duurzaam voedselsysteem zijn mensen nodig met de juiste kennis, vaardigheden en gedrag. De staatssecretaris van EZ heeft in oktober 2016 met circa 40 partijen de ontwikkelagenda groen onderwijs getekend. Deze agenda bevat afspraken over de bijdrage die het onderwijs - als instrument voor beleid - kan leveren aan een duurzaam voedselsysteem.

In navolging van de WRR schreef het kabinet in de reactie op het advies *Naar een voedselbeleid* het gewenst te vinden de belangen die rond voedsel spelen integraal te wegen en meer focus aan te brengen in het beleid langs de lijnen volksgezondheid, ecologische houdbaarheid en robuustheid. Een integraal voedselbeleid gaat daarbij uit van een aanpak vanuit het perspectief van het gehele voedselsysteem. De maatschappelijke opgaven die rond voedsel spelen staan hierbij centraal.